

רדיקאליות פילוסופית בעולם הישיבות: הרב יצחק הוטנר על השואה

מאת: גמליאל שמלו

באוקטובר 1977 פרסם הירחון *The Jewish Observer*,¹ השופר הפופולרי של אגודת ישראל בארה"ב, מאמר² על משמעות השואה מאת הרב יצחק הוטנר, ראש ישיבת מתיבתא ר' חיים ברלין בברוקלין וחבר מועצת גדולי התורה של אגודת ישראל בארה"ב באותה תקופה. המאמר הוא תרגום לאנגלית של הרצאה שערך הרב הוטנר בידיש לפני כמאה מחנכים שהתאספו בבית מדרשו, שעסקה בשאלות שהופנו אליו על לימוד נושא השואה בבתי ספר חרדיים בארה"ב.

המאמר עורר תגובות ביקורתיות רבות ומכתבים רבים שנשלחו למערכת. בצעד יוצא דופן עורכי הירחון ראו לנכון לפרסם מאמר הבהרה מאת אחד המתרגמים, שנועד להבהיר כוונותיו של הרב הוטנר.³ שלוש שנים לאחר מכן התפרסם מאמר בכתב העת *Tradition* מאת לורנס קפלן, שבו הוא תקף את דבריו של הרב הוטנר הן על העובדות ההיסטוריות המוצגות בהם והן על הנחות היסוד של המחבר בנוגע לציונות ולמושג "דעת תורה" שעמד במרכז המאמר.⁴

אין מחלוקת על כך שדבריו של הרב הוטנר היו חריפים ופולמוסיים, אולם הסערה שהתעוררה סביב מאמרו התמקדה דווקא בנושאים המשניים. הרב הוטנר דיבר אמנם על חלקה של הציונות בעידוד האנטישמיות ובגרימת השואה, אולם טענות אלה לא עמדו במרכז דבריו. הרב הוטנר ביקש להסיט את תשומת הלב מהחיפוש הקבוע אחר הסיבות לשואה, ולהעבירה לתורה דיאלקטית והיסטורית מחודשת. במאמר זה אציג את החדשנות והייחודיות בתורתו התיאולוגית וההיסטוריוסופית של הרב הוטנר, שהיתה די מודרנית

¹ *The Jewish Observer* היה שופר פופולרי שיצא לאור ע"י אגודת ישראל בארה"ב בין השנים 1963-2010. כתב העת כלל מאמרי דעה והדרכה המופנים ליהדות החרדית האמריקאית. נושא השואה עלה לעתים קרובות על דפיו.

² Rabbi Yitzchok Hutner (1977), "‘Holocaust’ - A study of the term and the epoch it is meant to describe," *The Jewish Observer*, XII (8), 3-9. המאמר הודפס באוסף מקורות *Wrestling with God: Jewish Theological Responses During and After the Holocaust*, Steven T. Katz (ed.) New York, 557-565.

³ Yaakov Feitman (1978). *The Jewish Observer*, XIII (1), 11-12

⁴ Lawrence Kaplan (1980). "Rabbi Isaac Hutner's 'Daat Torah Perspective' on the Holocaust: A Critical Analysis," *Tradition*, 18 (3), 235-28

גמליאל שמלו הוא המנהל החינוכי של Meor NYU ומרצה למחשבת ישראל במכללת שטרן לנשים שעל יד ישיבה יוניברסיטי. הוא פרסם מאמרים במחשבת ישראל והלכה.

ומתונה ביחס למה שקדם לה בעולם הישיבות, וייתכן שהיה לה חלק במיתון התנגדותם של בני הישיבות הליטאיות לציונות ולהשכלה.

א. מידה כנגד מידה: הגישות הנפוצות בקרב חשובי הרבנים המתנגדים ומחנכי הישיבות הליטאיות לפני השואה ולאחריה

הן הרבנים שניבאו על העומד להתרחש והן הרבנים שעסקו בחשבון הנפש בדיעבד לאחר השואה העמידו את החטא ועונשו במרכז הדיון, ובכך הם דבקו במאמר חז"ל:

אמר רבא ואיתימא רב חסדא אם רואה אדם שיסורין באין עליו, יפשפש במעשיו, שנאמר נחפשה דרכינו ונחקרה ונשובה עד ה'. פשפש ולא מצא, יתלה בביטול תורה שנאמר אשרי הגבר אשר תייסרנו יה ומתורתך תלמדנו. ואם תלה ולא מצא, בידוע שיסורין של אהבה הם שנאמר כי את אשר יאהב ה' יוכיח.⁵

לפי חז"ל, אדם העובר ייסורים חייב לערוך חשבון נפש נוקב בחיפוש אחר חטאיו. רק מי שנקי מכל רבב יכול לחפש אחר גורמים אוטוריים יותר לסבלו, ולבסוף תולה בייסורין של אהבה. גם במקרה זה, המונח "ייסורין של אהבה" אינו ברור מהו. הרמב"ם דחה רעיון זה בשתי ידיים וטען שהוא רק דעת מיעוט,⁶ וגם הרמב"ן סבר שייסורין של אהבה באים רק כדי לכפר על חטא הנסתר מעיניו של אדם צדיק (אם כי הוא אינו "צדיק גמור").⁷ גישות אלה נסמכות על דברי חז"ל: "אין מיתה בלא חטא ואין ייסורין בלא עוון".⁸ אדם העובר ייסורים ומתעלם מהחיפוש אחר חטאיו, מחמיץ את ההזדמנות לתקן את דרכיו ולהינצל ממכאוביו. בכך לא זו בלבד שהוא מתאכזר לעצמו, אלא שכאשר הקהילה כולה סובלת, ההתאכזרות היא גם כלפיה.⁹

תפיסה זאת היא אבן היסוד שעליה התבססו רבנים, ראשי ישיבות, ומחנכים ממחנה המתנגדים ועליה הם בנו את תורות התיאודיציה שלהם. רבים מהם הוסיפו ופירשו מאורעות ואסונות בחייו של אדם על פי מאמר חז"ל הידוע, "מידה כנגד מידה". לפי

⁵ תלמוד בבלי, מסכת ברכות, דף ה', עמ' א'.

⁶ מורה נבוכים, חלק ג', פרק י"ז.

⁷ שער הגמול (רישא). כתבי הרמב"ן, כרך ב', ירושלים, תשכ"ד, עמ' רס"ט-ר"ע.

⁸ תלמוד בבלי, מסכת שבת, דף נ"ה, עמ' א'.

⁹ על פי הרמב"ם, יד החזקה, הלכות תעניות, פרק א': "אבל אם לא יזעקו ולא יריעו אלא יאמרו דבר זה ממנהג העולם אירע לנו וצרה זו נקרה נקרית, הרי זו דרך אכזריות וגורמת להם להדבק במעשיהם הרעים ותוסיף הצרה צרות אחרות. הוא שכתוב בתורה (ויקרא כ"ו) והלכתם עמי בקרי והלכתי עמכם בחמת קרי, כלומר כשאביא עליכם צרה כדי שתשובו, אם תאמרו שהוא קרי אוסיף לכם חמת אותו קרי".

עיקרון זה ישנה התאמה בין החטא לעונש (ובין המעשה הטוב לשכר) בעוצמה¹⁰ ובאופן שבו הם מופיעים.¹¹ אחד המקורות לעיקרון זה נמצא במשנה במסכת סוטה:

במידה שאדם מודד, בה מודדין לו. היא קישטה את עצמה לעברה, המקום ניוולה. היא גילתה את עצמה לעברה, המקום גילה עליה. בירך התחילה בעברה תחילה ואחר כך הבטן, לפיכך תלקה הירך תחילה ואחר כך הבטן, ושאר כל הגוף לא פלט: שמשון הלך אחר עיניו, לפיכך ניקרו פלשתים את עיניו... אבשלום נתגאה בשערו, לפיכך נתלה בשערו. ולפי שבא על עשר פילגשי אביו, לפיכך נתנו בו עשר לונביות...¹²

נראה כי עיקרון זה הובא לא רק כדי להסביר את דרכיו של הא-ל אלא גם כדי להזהיר מפני העתיד ולהדריך את החוטאים בחיפושיהם אחר שגיאותיהם בדיעבד: מי שחוקר את הייסורים, יבין מתוכם את שעליו לתקן.

בשנות השבעים כתב הרב שלמה וולבה מאמר קצר 'על מעמקי השואה'. הרב וולבה, יליד גרמניה (1914-2005) ותלמיד ישיבת מיר בליטא, הושפע מהמשגיח הרוחני הרב ירוחם הלוי ליבוביץ, שהיה תלמידו של הסבא מסלובודקה. לימים כיהן הרב וולבה כמשגיח הרוחני של ישיבת מיר בירושלים. דרכו היא דרכה של תנועת המוסר, והוא הרבה לצטט מדבריו של מייסד התנועה, הרב ישראל מסלנט. גם בנושא השואה התבסס הרב וולבה על דברי הרב ישראל שנאמרו כבר באמצע המאה התשע עשרה:

ובוא וראה ראייתם הבהירה של גדולי ישראל יחד עם ההנהגה של "מידה כנגד מידה" הפועלת בהיסטוריה שלנו. בשנת התר"ד התקיימה בעיר בראונשוויג בגרמניה האספה הידועה לשמצה של הרפורמיים שבה פירקה תנועה זו מעצמה עול המצוות המעשיות של התורה עד כדי "התרת" נישואי תערובת. כאשר שמע על זה הגאון רבי ישראל סלנטר זצלה"ה, אמר: "הם חיברו שולחן ערוך חדש שבו התירו נישואי תערובת. יבוא זמן והגויים יחברו שולחן ערוך משלהם ובו ייאסרו נישואים עם יהודים, ואוי ואבוי ליהודים משו"ע זה...!" והנה בדיוק תשעים שנה אחרי אספת בראונשוויג באו חוקי נירנברג הידועים לשמצה, בהם קבע היטלר ימ"ש עונש מוות

¹⁰ בנוגע לעוצמת העונש/השכר, חז"ל קבעו: "לעולם מידה טובה מרובה ממדת פורענות" (תלמוד בבלי סוטה, דף י"א, עמ' א').

¹¹ ראה פירוש רש"י, שם, ד"ה "דבאותה מדה".

¹² משנה מסכת סוטה, פרק א', משנה ז'-ח'. במשנה ט' הובאו דוגמאות המראות כי העיקרון פועל לא רק לשבט אלא גם לחסד. לונביות הן חנייות.

ליהודי שבא במגע עם גויה! זה היה בשנת תרצ"ד. זהו פרט אחד של מידה כנגד מידה.¹³

קטע זה ממחיש את דבקתם של בני האסכולה הליטאית בעקרונות שמרניים אלה המופיעים בעקביות בקרב מנבאי השואה הראשונים ועד אחרוני מפרשיה.¹⁴ כמאה ועשרים שנה חלפו מהתקופה שבה נאמרו דבריו של הרב ישראל ועד התקופה שבה נכתב מאמרו של הרב וולבה, שנים של דם ואש ותמרות עשן, בצד תחייה לאומית ותחייה דתית מסוימת, אולם מפתח התיאודיציה של הרב וולבה לא השתנה דבר. הרב וולבה ציין את המשניות במסכת סוטה הנ"ל וכתב שגם בעת "הסתר פנים" אין מקרה בעולם, אלא הא-ל ממשיך לתקשר עם בריאותיו דרך המאורעות הנוראיים ועלינו להשתדל להבין את דרישותיו. "מידה כנגד מידה" היא המפתח להבנה הזאת, מכיוון שהעיקרון פועל לא רק במישור הפרט (כפי שנאמר במפורש בחז"ל), אלא על פי הרב וולבה הוא פועל גם במישור הלאומי.¹⁵

אזהרה דומה לזו של רב ישראל, המבוססת על עקרון "מידה כנגד מידה", נכתבה על ידי הרב יעקב מזא"ה, רבה של מוסקבה, בשם המגיד מקלם. על פי המגיד, הגרמנים התנהגו כיראי שמים בעוד שבמציאות הם היו שונאי ישראל גדולים:

מחוצף פנים כגייגלעיל יימח שמו, יכלה להיות לו תקומה רק בגרמניה... כי הדייטשעלע לא ירדוף את היהודים סתם בעלמא, ולא יהא פשוט מיצר לישראל בשעת שירים ראש, אלא הוא יעשה משנאת ישראל מין שולחן-ערוך ר"ל. מורי ורבותי! שימו זאת על לבכם (בנגון אמר זה), כי על חטא השולחן ערוך של גייגר'ל יקום לנו שולחן ערוך חדש נוסח גרמניה נגד כלל ישראל, ושם, ר"ל, יהא כתוב: "טוב שביהודים הרוג (בנגון) טוב שביהודים הרוג!" ישמרנו ה' ויצילנו!¹⁶

גם הרב מאיר שמחה כהן מדווינסק (1843-1926), מחבר הספרים **אור שמח** ו-**משך חכמה**, הזהיר בראשית המאה העשרים מפני ההשכלה וההתבוללות התרבותית. לדבריו, כל אסון העוקר את עם ישראל ממקומו בא בעקבות ההתבוללות. כאשר ההתבוללות מאיימת להשריש את העם הנבחר באדמת נכר וכאשר היהודי מכריז כי "ברלין היא ירושלים", באה הסערה להזכירו שזאת אינה ארצו וזה אינו עמו.¹⁷ דברים אלה נכתבו כאזהרה על ידי הרב מאיר שמחה עשרות שנים לפני השואה, ואחרים חזרו

¹³ הרב שלמה וולבה (תשל"ו). **בין ששת לעשור** (עמ' ע"ח, 'על מעמקי השואה'). ירושלים. מאמר נוסף ברוח דומה מאת הרב וולבה הופיע בירחון *The Jewish Observer* בקיץ 1987.

¹⁴ לעניות דעתי אליעזר שביד המעיט בחשיבותו של עקרון מידה כנגד מידה. ראה: שביד, א' (1994). **בין חורבן לישועה**. בני ברק: הקיבוץ המאוחד, עמ' 11.

¹⁵ הרב שלמה וולבה (תשל"ו). **בין ששת לעשור**. ירושלים, עמ' ע"ה.

¹⁶ הרב יעקב מזא"ה (תרצ"ו). **זכרונות** (כרך ד', עמ' קנ"ה-קנ"ו). תל אביב.

¹⁷ **משך חכמה**, ויקרא, פרק כ"ו פסוק מ"ד.

עליהם כהסבר והצדקת הדין גם אחריה. באוקטובר 1973 תרגם *The Jewish Observer* את דבריו לאנגלית ופרסם אותם. ביוני 1974 התפרסם בכתב העת מאמרו של הרב מרדכי גיפטר (1916-2001), ראש ישיבת טלז בארה"ב. במאמרו חיזק הרב גיפטר את דבריו של הרב מאיר שמחה¹⁸ ולדעתו יש ללמוד אותם בכל ישיבה כחלק אינטגרלי ממערכת הלימודים שלה. על פי הרב גיפטר, לא רק שהאזהרה שהועלתה לפני השואה תקפה כהסבר להתרחשותה, אלא שיש לפרש כל חורבן על פי הכללים העולים מחורבן הבית,¹⁹ שהוא הפרדיגמה לכל חורבן בישראל. הנביאים שחיו בתקופת החורבן הנחילו לנו את משנתם במדרשים ובקינות. לנו אין את הסמכות לחדש קינות לאסונות שאנו חווים, אך גם אין צורך בכך, שכן ניתן לייחס את הקינות המסורתיות לשואה באותה מידה שהן מתייחסות לחורבן הבית.²⁰ כשהנביא לימד שחורבן הבית נגרם מפני חטאי הדור, המאמין מבין שאין חורבן שאינו עונש, ואין עונש נפקד ללא עון. הרב ישראל מאיר הכהן מראדין (החפץ חיים, 1838-1933) הגיב למצוקת דורו על בסיס אותם כללים תלמודיים. הוא חיפש את החטא והטיף לתיקונו:

אכן באמת כבר גילו לנו חז"ל כל זה ברוח קודשם, כדאיתא בשבת ל"ב: "על עון ביטול תורה וחילול שבת חרב וביזה באים לעולם" (ובעוה"ר יחד עם ביטול תורה מהחדרים נתרופף למאוד גם שמירת הש"ק [שבת קודש], שהוא יסוד דת קדשנו). והנה ידוע מה שאמרו חז"ל "על מה העולם קיים, על הבל פיהם של תשב"ר", ובעוה"ר כהיום, אשר אלפים ורבבות ילדי ישראל נתרחקו מהחדרים של תורה, ותחת הבל פיהם של תורה לפנים, מלא פיהם כביום דברי הוללות וליצנות ושירי הבל, מתרופפים כל העמודים שבעולם קיים עליהם, ומצוקות הזמן מתגברות מיום ליום.²¹

מלחמת העולם הראשונה, שהיתה רצחנית באופן שלא היה לו תקדים, המצב הכלכלי הקשה, ועליית האנטישמיות הובילו את בעל החפץ חיים למסקנה כי "ובוודאי הלא הוא מאת ה' שחטאנו לו".²² הצרות באו על כלל ישראל ועל העולם כולו (למשל, רעידת אדמה

¹⁸ עמ' 82 במאמרו של הרב מרדכי גיפטר, שהתפרסם שוב בגיליון מיוחד של *The Jewish Observer* בפברואר 1989 לציון 25 שנים לכתב העת.

¹⁹ שם, עמ' 80.

²⁰ גם הרב יוסף דב סולוביצ'יק השמיע דברים דומים. ראה:

Jacob J. Schacter (2008). "Holocaust commemoration and Tisha Be-Av: The debate over 'Yom ha-Sho'a'," *Tradition* 41 (2), 177-178.

²¹ מאמרו של הרב ישראל מאיר הכהן 'חינוך הבנים' (אלול תרצ"ב), התפרסם בספר **חפץ חיים על התורה**, בני ברק, עמ' שי"ד-שט"ו.

²² מאמרו של הרב ישראל מאיר הכהן 'זכרו תורת משה' (ניסן תרפ"ה), שם, עמ' רצ"ז.

באמריקה) כתוצאה מפריקת עול התורה בכלל, ובעיקר בגלל חילול השבת, זלזול באיסור נידה והפקרת חינוך הבנים לשיטות ההשכלה.

בשנות השלושים, ככל שהאיום באירופה ביחס למצבם של היהודים התקרב, בני האסכולה חידדו את הביקורת שלהם ופירטו את החטאים שעל העם לתקן. המאמר החריף 'עקבתא דמשיחא' של הרב אלחנן וסרמן (1874-1941), תלמידו של בעל החפץ חיים, נכתב על ידו כמה שנים לפני רציחתו בידי הנאצים. לא ברור ממאמר זה, שנכתב ברוח רבו, עד כמה התכוון הרב וסרמן לעורר את החזרה בתשובה כדי לעצור את האסון הקרב ובא, ונראה שבאותם הימים הקשים הוא ביקש רק לספק פשר לכאב ולחזק את אמונת עדרו באל ובצדקתו. יש "בעל הבית", אין מקרה ואין הפקרות, הכל התפתח כצפוי על ידי ההשגחה העליונה ובהתאם למצב הרוחני העגום של עם ישראל בימים ההם, ימי עקבתא דמשיחא. כמו רבו, הרב אלחנן הצביע על נטישת החינוך המסורתי ועל ההשכלה ("השכלת ברלין")²³ כגורמים למה שהוא הגדיר כ"חשכה". הוא התריס נגד האידיאולוגיות השקריות, ה"איזמים" שאומצו במקום האמונה בתורה,²⁴ והסביר, תוך שהוא נשען על דברי הגאון מווילנה²⁵ והרב ישראל מסלנט,²⁶ מדוע דווקא פורקי עול התורה הגיעו להנהגת העם באותה תקופה. ובווריאציה וירטואוזית על המוטיב "מידה כנגד מידה" הוא כתב:

בימינו אלה בחרו להם היהודים בשתי עבודות זרות אשר להן יקריבו את קרבנותיהם, הרי הם: הסוציאליזם והנציונליזם. את תורת הנציונליזם החדש אפשר להגדיר בקיצור נמרץ: נהי' ככל הגויים. אין דורשים מיהודי אלא את ההרגשה הלאומית. השוקל את השקל והמזמר את "התקווה" פטור מכל מצוות שבתורה. ברור כי שיטה זו נחשבת כעבודה זרה לפי דעת התורה. שתי עבודות זרות אלה הרעילו את המוחות ואת הלבבות של הנוער העברי, לכל אחת מטה ראשי של נביאי שקר בצורת סופרים ונואמים העושים את מלאכתם בשלמות. קרה מעשה נסים: בשמים הרכיבו את שתי העבודות הזרות לאחת – נציונל-סוציאליזם, יצרו מהן מטה זעם איום, החובל ביהודים בכל קצווי ארץ. הטומאות, להן סגדנו, הן החובלות בנו. "תיסרך רעתך".²⁷

עד היום מאמר זה הוא מקור מרכזי בתודעת השואה בשיבות הליטאיות בארץ ובחו"ל. לפני כעשור הוא הודפס מחדש כספר כיס וחולק במחיר מסובסד על ידי "המוסד

²³ הרב אלחנן וסרמן (תשנ"א). **קובץ מאמרים**, ירושלים, עמ' ק"א.

²⁴ שם, עמ' ק"ה.

²⁵ שם, עמ' ק"י.

²⁶ שם, עמ' קט"ו.

²⁷ שם, עמ' קי"ט.

לעידוד לימוד התורה, ספריית בני תורה המרוכזת" ובתמיכת הישיבה הירושלמית שנוסדה על שם המחבר, ישיבת אור אלחנן.

בשנת 1939 כתב הרב חיים עוזר גרודזנסקי (1863-1940), אב בית הדין של וילנה ומי שנחשב לגדול פוסקי ההלכה באירופה, על המצב ההולך ומחמיר שכבר אז "לא היתה כזאת גם בימי הביניים אשר כל הגולה כמדורת אש".²⁸ למרות ההרג, בתי המדרש וספרי התורה שעלו באש, הגזרות הקשות המתחדשות נגד דתו ושערי מדינות המקלט הנעולות בפני עמו, אמונתו באל לא נחלשה, וזאת מכיוון שהיה ברור לו מהיכן יצא הקצף.

אכן עתה בעוה"ר רפתה האמונה ובארצות המערב הכה הריפורם שורש מכבר זה איזה דורות ובאו הרבה עי"ז לידי טמיעה והתבוללות ממש, ומשם יצאה הרעה כעת לדרוף באף להחרימם ולגרשם מן הארץ, וארס השנאה לאחב"י התפשט על ידם גם בשארי ארצות, וגם במדינות המזרח רבו התועים והמתעים אשר ללא אמונה גברו בארץ להטות את המון בית ישראל מדרך התורה, ועוד יתרה עשו חלק מן העם לחלל קדשי העם בפומבי, לא עמדו בניסיון ופרצו פרצות בקדושת השבת... בכל זאת עדיין לא בא העם לידי הכרה לדעת מה זה ועל מה זה נרדפנו ככה, הוכה העם בסנוורים ונמס כל לב ורפו כל ידיים וכשל כוח הסבל...²⁹

הרב חיים עוזר מצא את "שורש המחלה" בחינוך החילוני "בבתי ספר חופשיים ללא תורה וללא אמונה" וקרא לחיזוק החינוך התורני והקמת בתי ספר דתיים וחדרים ללמוד גמרא.

הרב אברהם גרודזנסקי (1884-1944), המשגיח הרוחני של ישיבת המוסר הדגול בסלובודקה ובעל ספר תורת אברהם, גם כן פירש את האסונות שנגרמו ליהודים בדרך מידה כנגד מידה. כאשר הרוסים פלשו לליטא והפכו את בניין הישיבה למקום בידור, הוא פירש זאת בכך שכנראה תלמידי הישיבה בעצמם התייחסו לבית מדרשם כמקום בידור כבר מזמן: "מן השמים גילו כי הישיבה היתה מקום נופש – אכלו ושתו, נחו ובאו לישיבה להשתעשע קצת בפלפול התלמידים... תמיד חשבנו, כי קיימנו את התורה מעוני, והנה נוכחנו לדעת כי ביטלנו אותה מעושר".³⁰ מול "שתים עשרה סיבות שהמיטו, בגזרת עליון, את השואה על עם ישראל" ואת כניסת הנאצים לליטא והקמת הגטו בסלובודקה, הציג הרב אברהם בפני בוגרי הישיבה רשימה של שנים עשר נושאים שבהם עליהם להתמקד

²⁸ הרב חיים עוזר גראדזענסקי (1939). **אחיעזר**, חלק ג'.

²⁹ שם.

³⁰ הרב אברהם גרודזנסקי (תשל"ח). **ספר תורת אברהם**. בני ברק, עמ' ט"ו (על פי משנה אבות פרק ד' משנה ט').

כדי לערוך תיקון ומהם הם ישאבו חיזוק, כגון: אמונה, חינוך בדרך התורה, שמירת שבת, שמירה על כשרות ועוד.³¹

גישה זו חיה עשרות שנים לאחר השואה. בספרו **בין ששת לעשור** חזר הרב שלמה וולבה, חתנו של הרב אברהם והמשגיח הרוחני של ישיבת באר יעקב, על דברי חותנו ועל רשימתו.³² לדעתו, רק מי שסבל בעצמו רשאי לערוך דין וחשבון על דור השואה,³³ אבל העיקרון שלפיו הייסורים באו מחמת החטא ובמידה כנגד מידה עמד גם אצלו.

אם כן, נמצא קו מחשבה עקבי משותף לרבנים המתנגדים. החטא מזמין פורעניות, והפורעניות אמורות לדחוף לחיפוש אחר החטא הגורם. המפתח לחיפוש הזה הוא העיקרון של חז"ל "מידה כנגד מידה". החטאים שהרבנים הצביעו עליהם היו הן חטאים פרטיים, כחילול שבת ואי הקפדה על כשרות, והן חטאים כלליים, כציונות חילונית ונטישת החינוך המסורתי לטובת חינוך ברוח ההשכלה.

דברים אלה שנאמרו לפני השואה הובאו במאמרים ובישיחות גם אחריה והם מבטאים דבקות ואמונה בגישת "מידה כנגד מידה", שלא השתנתה מול המאורעות הקשים שחוה העם היהודי. הרב אליהו דסלר (1892-1953), המשגיח הרוחני של ישיבת פוניבז' בבני ברק בשנות החמישים, סבר שהשואה נפלה על היהודים בעקבות ההתבוללות. האמנציפציה נועדה לתת ליהודים את מנוחת הנפש, השמחה, ורוחב הדעת הדרושות לעלייה רוחנית וביאת המשיח, אך הם השתמשו בחופש החדש כדי "להתערב בגויים וללמוד ממעשיהם".³⁴

הרב יעקב קנייבסקי (1899-1985), בעל ספר **קהילות יעקב**, כתב שבדומה ל"פריקת עול ר"ל" שנולדה בגרמניה והתפשטה לשאר הארצות, כך גם הגזרה לטבח ביהודים יצאה מגרמניה והתפשטה לארצות נוספות.³⁵ דברים דומים נאמרו ב-1991 לפני מלחמת המפרץ על ידי המנהיג הרוחני של הציבור הליטאי בישראל, הרב אלעזר מנחם מן שך (1899-2001) מישיבת פוניבז'. לפי הרב שך, ההשכלה הכתה קשות גם בערים היהודיות במזרח אירופה, ובכל מקום שבו היהודים התקרבו לתרבות האירופית האנטישמיות גברה.³⁶ הא-ל מאריך אפו, אבל כשהדין האלוקי דורש את הפירעון, אין

³¹ שם, עמ' י"ז.

³² הרב שלמה וולבה (תשל"ו). **בין ששת לעשור**. ירושלים, עמ' ע"ה.

³³ שם, עמ' ע"ז, כנראה על פי הרב אברהם גרודזינסקי (תשל"ח). **ספר תורת אברהם**. בני ברק, עמ' י"ז.

³⁴ הרב אליהו דסלר (1987). **מכתב מאליהו** (חלק ד'), ירושלים, עמ' 124-135.

³⁵ הרב יעקב קנייבסקי (תשל"ב). **ספר חיי עולם**, עמ' ל"ז.

³⁶ הרב אלעזר מנחם מן שך (תשנ"ג). **בזאת אני בוטח**. בני ברק, עמ' צ"ב. הרב שך ניסה להתגבר על הבעיה ההיסטורית המונעת לדעתו את השימוש בעקרון מידה כנגד מידה, והיא שהשואה פגעה במיוחד באזורים שבהם היתה דבקות גדולה ביותר במסורת. ראה שביד, א' (1994). **בין חורבן לישיעה**, עמ' 11-12.

ויתור: "מאריך אפיה וגפי דיליה".³⁷ הרב שך השתמש במוטיב זה לא רק לפירוש השואה אלא גם כדי להתריס נגד מה שהוא ראה כחילוניות גוברת בחברה הישראלית בכלל ובממשלת ישראל בפרט, ולהזהיר ערב המלחמה מסכנות ההתבוללות התרבותית. עבור הרב שך, דבריו היו "אמת לאמיתה, האמת הטהורה כמו שהיא ללא כל רבב",³⁸ גם אם הם לא יהיו לרוחם של השומעים. הסיבה לשואה "ברורה עד למאוד". השואה היתה עונש מן השמים, ומי שלא מקבל גישה זו "כופר בעיקר".³⁹

שיאה של שיטת מידה כנגד מידה התבטא בספרו של הרב אביגדור מילר (-1908 *Rejoice O Youth* (2001). הרב מילר נולד בבולטימור, למד בישיבה יוניברסיטי בניו יורק ואצל הרב יעקב יוסף הרמן. יחד אתו למדו הרב נתן ווכטפוגל, שלימים כיהן כמשגיח הרוחני של הישיבה הגדולה בלייקווד, והרב ברוך קפלן, מייסד מערכת בתי הספר "בית יעקב" בארה"ב. בשנת 1932, בהיותו בן 24, הגיע הרב מילר הצעיר לאירופה כדי ללמוד בישיבת סלובודקה של הרב נתן צבי פינקל ("הסבא מסלובודקה") ועם חתנו, הרב חיים יצחק אייזיק שר. ב-1938 חזר הרב מילר לארה"ב. היכרותו עם עולם התורה המזרח האירופי הניבה לפחות שנים עשר ספרים באנגלית רהוטה, וכאלפיים מהרצאותיו הוקלטו והופצו בקהילה החרדית.

בשנת 1944 פנה הרב הוטנר לרב מילר בבקשה שיכהן כמשגיח הרוחני של ישיבת חיים ברלין. בישיבת חיים ברלין הרבה הרב מילר לשוחח על השואה ובספרו הראשון *Rejoice O Youth*⁴⁰ הוא נתן מקום מרכזי להתמודדות עם השואה. הספר, שהובא לדפוס בשנת 1962 ויצא לאור שנה לאחר מכן, הוא דיאלוג בין דמותו של ה"חכם" לדמות ה"צעיר", כנראה תוך התבססות על השיחות שהתנהלו בישיבה. מטרת הספר היתה להבדיל בין האמת, שהיא דעת התורה, לבין השקר, שאותו הוא זיהה עם התרבות הפופולרית, העיתונות והאוניברסיטאות (מדעי החברה והרוח בפרט)⁴¹ המאיימים להוציא את הצעיר מכותלי בית המדרש. הספר פונה ליהודי האמריקאי הצעיר והמתלבט בראשית שנות השישים, שאחד הדברים המערערים את אמונתו הוא השואה. כבר בפתיחת הספר ה"צעיר" שואל:

אילו יכולתי להשתכנע באמיתות התורה, הייתי משתחרר ממשא נפשי גדול.
המחשבות האלה העסיקו את תודעתי לאורך זמן מה, אבל לאחרונה ביתר שאת.
אירע דבר מה שהטריד אותי עמוקות. קראתי את הספר "הכחדת ששת המיליונים".

³⁷ מארמית: מאריך את אפו וגובה את שלו. שם, עמ' צ"א-צ"ב. א. על פי **מדרש בראשית רבה** סי' ס"ז פסקה ד'.
³⁸ שם, עמ' פ"ט.
³⁹ שם, עמ' צ"א.

⁴⁰ A. Miller, (1962), *Rejoice O Youth*, New York, pp. 1-2
⁴¹ שם, עמ' 4-9.

הרשעות חסרת ההבחנה הזאת של האומה הגרמנית והסבל האיום של עמנו עוררו בי אי שקט עז. אני חש דחף בלתי נשלט לרדת לחקר העניינים האלה. מה המשמעות של כל זה, כיצד עליי לראות זאת ומה עליי לעשות בעניין זה?⁴²

במהלך הדיאלוג, דעתו של הצעיר נחה מהסבריו של החכם והוא משתכנע שאין מקרה בעולם וכי הכל מודרך בהשגחה פרטית.⁴³ על בסיס מאורעות הגלות, החכם הוכיח שההא-ל תמיד מלווה את עמו בדרך נסית. למשל, בניגוד למצופה המתבוללים היו שנואים יותר על האנטישמים לעומת היהודים שלא התבוללו.⁴⁴ כך שמר הא-ל על היהודים מפני התבוללות, שכן היהודים לא היו חזקים דים כדי לעמוד בניסיון.⁴⁵ דוגמה נוספת: הא-ל בחר לתת את הר הבית לישמעאלים מכיוון שפסלים, האסורים בדת היהודית, אינם חלק מפולחנם ואין סכנה שהם יכניסו אותם למקום הקדוש. ובכלל, הא-ל מסר את הר הבית לאויבי ישראל כדי להרחיק משם את היהודים, שעלולים להתנהג בקלות ראש במקום הקדוש "with their women and their cameras and their lunches".⁴⁶

לאחר הצגת המשניות ממסכת סוטה⁴⁷ מפרט הרב מילר בספרו רשימה של חטאים ועונשים על משקל מידה כנגד מידה. על פי מוטיב זה מידת ההתבוללות של היהודים בגרמניה היתה הגדולה ביותר ועל כן הפעולות שננקטו שם לזיהויים כיהודים היו המתוחכמות והמרושעות ביותר:⁴⁸ הנאצים פיתחו קטלוג לרישום השמות הגרמניים החדשים שהיהודים אימצו,⁴⁹ וקבעו שעליהם להוסיף לשמות אלה את השם "שרה" או "ישראל",⁵⁰ והכריחו אותם ללבוש את טלאי מגן דוד הצהוב.⁵¹ דוגמה נוספת למידה כנגד מידה: מברלין יצא מבול של זרמי התבוללות, כולל תנועת הריפורם, שקלקל את היהודים באופן חסר תקדים, ועל כן ברלין היא המקום שממנו יצא מבול של שנאה שהחריב את ישראל באופן חסר תקדים.⁵² הרב מילר גם ערך רשימה מפורטת של הסברים העומדים מאחורי מעשי הזוועה שנעשו כלפי היהודים בשואה:

42 שם, עמ' 2.

43 שם, עמ' 1.

44 שם, עמ' 40.

45 שם, עמ' 146-147. הרב מילר העמיד את השואה מול גירוש ספרד, שם אמנתם של היהודים היתה חזקה יותר והם עמדו בניסיון: "Only a small group remained, and even these continued to be Jews in secret".

46 שם, עמ' 146. ליהודים אסור לעלות להר הבית מכיוון שהם לא יכולים לקיים בו את תנאי הטומאה והטהרה, ואילולא המחסומים העומדים בפניהם, הר הבית הקדוש היה הופך למוקד תיירות.

47 שם, עמ' 348.

48 שם, עמ' 350.

49 שם, עמ' 147.

50 שם, עמ' 147, 349.

51 שם, עמ' 147.

52 שם, עמ' 349.

... כיוון שיהודים אירופים רבים כל כך נפלו קרבן לטעות של הערצת הגרמנים וחקיויים, אלוקים הרשה לגרמנים לעשות ככל שיכלו כדי להראות מי הם היו באמת. אותם יהודים, שהתחילו להתעלם מהנשמה, ובחיקוי של הגרמנים השקיעו את מאמציהם אך ורק לצורכי הגוף, נאלצו לראות איך מאמציהם הוליכו להחרבת הגוף הגרועה ביותר שהיתה בהיסטוריה...
כיוון שיהודים רבים כל כך חיקו את הגויים וסירבו לנוח ביום השביעי, הם אולצו לעבוד שבעה ימים בשבוע בעבודות כפייה הורגות.
כיוון שהיהודים שלחו את ילדיהם לבתי ספר לא יהודיים או לבתי ספר חילוניים וחדלו להעניק לילדיהם לימודי תורה, הנאצים הורשו להרוס לחלוטין את הילדים היהודים.
כיוון שהנשים היהודיות חדלו לכסות את שערן לראשונה בהיסטוריה, הגרמנים גילחו את ראשיהן במחנות המוות.
כיוון שהיהודים זלזלו במעלות הלבוש וההתנהגות הצנועים, הגרמנים הצעידו אותם עירומים לתאי הגזים והנשים היהודיות נאלצו לסבול משלל התנהגויות מגונות ברבריות לפני שהרגו אותן...
כיוון שהם כל כך העריצו את הרופאים, בייחוד המומחים הגרמנים, היהודים נפלו קרבן לניסויים ועינויים מרושעים שהרופאים הגרמנים ביצעו בהם.
כיוון שהיהודים נטשו את מצוות התורה, הגרמנים הטילו עליהם את חוקי נירנברג, ששללו מהם את כל הזכויות שאנשים אחרים נהנו מהן...⁵³

הרב מילר ניסה להראות שככל שהיהודים ינסו לבגוד ביהדותם או להסתיר אותה, כך הם ייחשפו למעשים קשים נגדם החושפים את מה שהם מנסים להסתיר - והכל תחת הכוונתו של הא-ל.
רשימתו של הרב מילר, שהשפעתו על היווצרות השקפת העולם הפופולרית בקרב הקהילה החרדית בארה"ב היתה משמעותית ביותר⁵⁴ אם כי היא טרם נחקרה, ייחודית וחרפה בספרות השואה והיא כמעט לא משאירה מקום לחידושים נוספים. על רקע ספר זה, שיצא מבית מדרשו של הרב הוטנר, אדון במאמרו של הרב הוטנר.⁵⁵

⁵³ שם, עמ' 350-351.

⁵⁴ וכדי להמחיש: בשנת 1988 כשהייתי אורח לשבת אצל משפחה חרדית בניו יורק סיפרתי לאבי המשפחה שאני עומד לסיים את התואר הראשון בלימודי פילוסופיה. הוא אמר לי שאם אני מתעניין בפילוסופיה, "You must read Rabbi Avigdor Miller!".

⁵⁵ לעיל, הערה 2.

ב. שיטתו של הרב הוטנר

הרב יצחק הוטנר נולד בשנת 1906 בוורשה, למשפחה הקשורה לחסידות קוצק.⁵⁶ כצעיר היה לו קשר ישיר עם משנת הרב מנחם מנדל מקוצק, אחד מבעלי המחשבה הרחבים והיצירתיים ביותר במאה הקודמת, בשל קרבתו לדודו, הרב בן ציון אוסרובר, שהיה תלמידו של הרב מנחם מנדל. בגיל חמש עשרה נשלח יצחק הוטנר הצעיר לשיבת סלובודקה, שם למד במשך ארבע שנים בפיקוחו של הסבא מסלובודקה. בשנת 1925 הוא עלה לארץ ישראל ולמד במשך ארבע שנים בסניף הישיבה החדש בחברון. בתקופה זו הוא התקרב לרבנים רבים, ובהם הרב יוסף חיים זוננפלד, הרב שלמה אליעזר אלפנדר, הרב איסר זלמן מלצר, ובייחוד לרב אברהם יצחק הכהן קוק, עליו הוא אמר לתלמידו הרב שלמה פריפלד ששורש נשמתו היה גם זה של הרב קוק. הרב הוטנר התרשם משליטתו של הרב קוק בספרות ההלכה, הקבלה והמוסר, ומיכולתו לשלב את הידע הזה יחד, והתפעל מעדינות נפשו של הרב קוק, רוחו הפיוטית ורוחניותו הדינאמית. "אלמלא נפגשתי עם הרב", הוא אמר לרב משה צבי נריה, "היו חסרים לי חמישים אחוז מהווייתיי!"⁵⁷ בשנת 1929 חזר הרב הוטנר לוורשה ומאוחר יותר נסע לגרמניה שם למד לזמן קצר באוניברסיטה בברלין באופן לא רשמי. בשנת 1933 הוא התחתן ובשנת 1935 עבר לגור בניו יורק, שם הוא ייסד את ישיבת ר' חיים ברלין.

כמקובל, ההרצאות שלימד בישיבה היו על התלמוד, אך הוא גם הקדיש תשומת לב למחשבת ישראל, ובשיחותיו בלטו תורותיהם של המהר"ל מפראג והגאון מווילנא. גם החסידות ואפילו הפילוסופיה הלא-יהודית השתלבו יחד במשנתו, אם כי בדרך כלל הובאו ברמיזה וללא ציון מקורם.⁵⁸ אמנם שמו של הרב קוק לא הופיע במאמריו, אבל היה ברור שהרב התכוון אליו כאשר הוא הביא רעיונות מאת "קדושי עליון" של הדור הקודם.⁵⁹ נקודת המבט שלו היא הסתכלות על דפוסים חוזרים באירועים ובתהליכים היסטוריים בתולדות עם ישראל, המובילים לגאולה. יש אומרים כי גישתו זו טעונה במשיחיות.⁶⁰ הדגש על ההיסטוריה והציפייה לגאולה בא לידי ביטוי גם במאמרי ההגות שכתב על היחסים בין בני ישראל לבין בני עשיו, שבע מצוות בני נוח והנצרות, וגם ביצירותיו ההלכתיות. דומני שספרו הראשון **תורת הנזיר** (שהוא פירוש על 'הלכות נזירות' של

⁵⁶ פרטי הביוגרפיה של הרב יצחק הוטנר לקוחים מ:

S. Schwarzschild, (1993). "Isaac Hutner," *Interpreters of Judaism in the Late Twentieth Century*. Washington DC: B'nai B'rith Int'l Continuing, p. 154.

M. Greenblatt, (2001). "Rabbi Yitzchak Hutner—The Vision Before His Eyes," *Jewish Action*, 61 (4).

⁵⁷ משה צבי נריה (תשנ"ג). **חיי הראי"ה**. בני ברק, עמ' רנ"ח.

⁵⁸ Schwarzschild, "Isaac Hutner," p. 155.

⁵⁹ Greenblatt, M. (2001). "Rabbi Yitzchak Hutner – The Vision Before His Eyes". *Jewish Action*, 61 (4).

⁶⁰ Schwarzschild, "Isaac Hutner," p. 158.

הרמב"ם) מתבסס על גישה זו, פיתוח סוגיות השייכות לעבר הרחוק, ולעתיד המשיחי המיוחל. ספר זה, שיצא לאור בברכתו של הרב קוק, נכתב ברוח ספרו של הרב קוק **שבת הארץ**, שבמרכזו עיסוק הלכה למעשה בהלכות שמיטה. השפעתו של הרב קוק על הרב הוטנר בולטת במיוחד במאמר שכתב הרב הוטנר על השואה.

הרב הוטנר התנגד לשימוש במילה "שואה" כמונח המתאר את רצח העם שבוצע על ידי הנאצים, והעדיף את המונח "חורבן אירופה". לדעתו, מונח זה ממקם את השואה ברצף היסטורי תיאולוגי וארוך טווח של חורבן-גלות-גאולה, בעוד שהמילה "שואה" מבליטה את השוני שבמאורע ומוציאה אותו מהרצף הזה.⁶¹ במאמר תמיכה ברב הוטנר מינואר 1978, הוסיף הרב פייטמן הסבר:⁶² במשך אלפי שנים למדו ילדי ישראל אודות "חורבן הבית", "חורבן ירושלים", "חורבן ביתר", והשם "חורבן אירופה" מכניס את השואה לתוך המסורת הזאת באופן המעורר פחות ספקות תיאולוגיות מיתרות. כל מונח אחר עלול להוציא את השואה מן הכלל, כאילו קיים סוג של חורבן שאינו חלק מתוכנית האלקית. הסכנה גדולה אף יותר כשידוע שמטבע הלשון החדש הוטבע על ידי כופרים בתורה.⁶³ בשל אותה סיבה הוא התנגד לקביעת יום זיכרון מיוחד לשואה במקום שתיכלל באבל של תשעה באב.⁶⁴

על פי הרב הוטנר ישנה תוכנית אלוקית שלפיה אסונות וייסורים מובילים לגאולה, והשואה היא צעד בהליכה הדיאלקטית והבלתי נמנעת לקראת הגאולה. את המקור המקראי לתוכנית הקוסמית הזאת הוא מצא בספר דברים ל"א.⁶⁵ הדיאלקטיות ההיסטורית של הרב הוטנר אינה מוגבלת למסגרת הכוללת של חורבן-גלות-גאולה, אלא ישנן התפתחויות דיאלקטיות בעידן הגלות עצמה. השואה פרצה בגלות כחלק מתהליך הינוכי שבו עם ישראל אמור ללמוד שאין לבטוח בגויים ("אלוהי נכר הארץ") אלא בא-ל בלבד. זהו כיוון חדש בתולדות עם ישראל בגלות. עד האמנציפציה חוו היהודים על בשרם את היחס הקשה מהגויים וידעו למה לצפות. האמנציפציה שניתנה להם הבטיחה להם שוויון, והם נתנו בגויים אמון ושמו בהם את מבטחם ואת תקוותם. בשואה הכל קרס. היהודים נבגדו והזכויות שהובטחו להם נגזלו מהם. עם השואה חלה קריסה נפשית. התקווה הפכה לבגידה באמון.

הראשון בסימני שינוי העידן האלה כרוך במעתק מדיכוי לאורך דורות רבים, אשר גם אם אנו מצטערים עליו, היה צפוי והמדכאים אף הצהירו עליו בגלוי – בעידן

⁶¹ Rabbi Yitzchok Hutner, *The Jewish Observer*, XII (8), 9

⁶² Yaakov Feitman (1978). *The Jewish Observer*, XIII (1), 11-12

⁶³ ראה גם שם, עמ' 9.

⁶⁴ שם, עמ' 9.

⁶⁵ Rabbi Yitzchok Hutner, *The Jewish Observer*, XII (8), 4

שבו ניתנו, ואחר כך הופרו, הבטחות לשוויון, הוענקו זכויות שנשללו אחר כך, התעוררה ציפייה לחסד, שהתרסקה לנוכח זדון אכזרי. התוצאה הסופית של התקופה הזאת לנפש היהודית היתה משמעותית, ואף מכרעת. האמון בעולם של הגויים פינה את מקומו לגינוי באמון. בתקופה היסטורית קצרה יחסית, האכזבה מהעולם הלא-יהודי הוטבעה עמוקות בנשמה היהודית.⁶⁶

לפי הרב הוטנר, עם ישראל בגלות למד לבטוח בגויים ודומה שאפילו היכולת לצפות לרדיפות עקביות בתקופה שקדמה לאמנציפציה נחשבה למעין "ביטחון". עם ישראל למד לשרוד בגלות והתאקלם. השואה שברה את הביטחון הזה מכיוון שהיא הפכה את קצרת האמנציפציה על פיה: כגודל ההבטחה כן גודל האכזבה. מכאן שנוסף על התהליך הדיאלקטי של חורבן-גלות-גאולה ישנו בגלות עצמה תהליך חינוכי דיאלקטי: יציבות ומעין "ביטחון" ביחסים עם הגויים, אמנציפציה וביטחון מלא בהם, רצח עם ואכזבה גמורה, ביטחון בא-ל בלבד ותשובה שלמה.

בניגוד לדעותיהם של הרבנים שהחזיקו בגישת מידה כנגד מידה, הרב הוטנר אינו סבור שמדובר בחטא מסוים שגרם לעונש הנורא, אלא בזווית ראייה מעוותת של העם, הדורשת תיקון. אף לא מדובר בפלג אחד חוטא – הפלג החילוני, הציוני, הסוציאליסטי – אלא בבעיה הנמצאת בקרב העדה כולה. אמנם בהמשך דבריו הרב הוטנר דיבר על אשמה ועל הצורך לחזור בתשובה,⁶⁷ אך נראה לי שכוונתו היתה להצביע על בעיה מופשטת הרבה יותר מהחטאים שהוצגו בגישות אחרות. חידוש נוסף של הרב הוטנר הוא שיותר משהאסון הוא עונש, הוא נועד לתקן את ההסתכלות על עם הנכר, להסב את הביטחון בגויים לביטחון בא-ל בלבד ולסלול את הדרך לתשובה שלמה. הרב הוטנר הסתייג מהחיפוש אחר חטאים ספציפיים. היו פגמים בעם, שנדרש בהם תיקון, אך זה ייעשה באופן דיאלקטי וטבעי על ידי הייסורים עצמם. אין כאן "תוכחה המביאה לתשובה", אלא צרה הנראית כתוכחה ("tochacha phenomenon"), המביאה לתיקון גם באופן תת-הכרתי, כפי שקרה למשל בתנועת החזרה בתשובה של שנות השבעים.

תחת הכותרת המשנה "Tochacha vs. Specific Guilt" כתב הרב הוטנר:

בנקודה זו למותר לציין שכיוון שחורבן יהדות אירופה היה תופעה של תוכחה, פעולה של נזיפה וגינוי, ש'כלל ישראל' נושאים על כתפיהם כחלק אינטגרלי מהיותם העם הנבחר, אין לנו הזכות לפרש את התופעות הללו כסוג כלשהו של **עונש ספציפי על חטאים ספציפיים**. התוכחה היא היבט מוטמע באופיים של כלל ישראל עד בוא המשיח, והיא נשלחת לכלל ישראל כרצונו של הבורא, ומסיבות הידועות ומובנות **אך ורק לו עצמו**. צריך להיות נביא או תנא כדי לטעון להבנת הסיבות הספציפיות למה שאירע לנו; כל מי שנופל מהנביאים או התנאים הטוען

⁶⁶ שם, עמ' 4.

⁶⁷ שם, עמ' 6.

להבנה כזאת, רומס לשווא את גופיהם של הקדושים שמתו על קידוש השם, ומשתמש לרעה בכוח לפרש ולהבין את ההיסטוריה היהודית.⁶⁸

מול גישתו של הרב הוטנר, ראש ישיבת חיים ברלין, עמדה השקפתו של הרב אביגדור מילר, המשגיח הרוחני של הישיבה. בספרו של הרב מילר *Rejoice O Youth*⁶⁹ הוזכרו חטאים ספציפיים רבים והעונש עליהם – מידה כנגד מידה. הרב מילר פרש מיישבתו של הרב הוטנר בשנת 1964 ועובדה זו אומרת דרשני. נראה כי הרב הוטנר, שאיבד בשואה קרובי משפחה שהיו צדיקים וקדושים, ראה בגישה של הרב מילר הקצנה של השיטה המסורתית. מסופר בחוג הישיבה⁷⁰ שדודו של הרב הוטנר, שהיה כה רגיש לכבודה של התורה, מת מהתקף לב כשראה חייל נאצי יורק על ספר התורה. אין להסביר את מיתתם של קדושים כאלו באופן כל כך גס במשקל מידה כנגד מידה, ועל כן הרב הוטנר חיפש פרשנות חלופית.

גישתו זו היתה חריגה בעולם הישיבות, אם כי היו תקדימים. אחד מהם נמצא בדפי *The Jewish Observer* עצמו. בשנת 1974 הודפס באותו כתב עת מאמרו של ראש ישיבת טלז בארה"ב, הרב מרדכי גיפטר. לפי הרב גיפטר יש לפרש את השואה כמו חורבן הבית. הוא למד משיטת הנביאים בתקופת הבית, שהטיפו על דפוס מסורתי של חטא ועונש, ויישם אותה על השואה, אך גם ריכך במקצת את ביטוייה של מידה כנגד מידה.

הנביא מסביר שהגלות מירושלים היא תוצאה של החטא – יחס בין עבירה לעונש –
בין שאנו מבינים את החטא ובין שאיננו מבינים אותו.⁷¹

הרב גיפטר לא ניסה לפענח את החטא או להבין את משמעות העונש. ברור לו שהיה חטא, אך הוא לא התיימר להצביע עליו. הדגש במאמרו היה חיזוק האמונה בא-ל ובהשגחתו על ידי הכרת גודל האסון, שחרג מדרך הטבע.⁷² הרב גיפטר הציע משמעות חלופית לשואה, אישית יותר, שאינה מדגישה את הסיבות לשואה. הוא לא שאל "למה זה קרה לנו?", אלא "מה נוכל ללמוד ממה שקרה לנו?".⁷³ הרב הוטנר התרחק צעד נוסף

⁶⁸ שם, עמ' 9. ההדגשה במקור.

⁶⁹ Miller, A. (1962) *Rejoice O Youth*. New York. pp. 1-2

⁷⁰ שמעתי על כך מהרב ברל גרשנפלד, שהכיר את הרב הוטנר כשעלה לישראל בסוף חייו.

⁷¹ עמ' 80 במאמרו של הרב מרדכי גיפטר, שהתפרסם שוב בגיליון מיוחד של *The Jewish Observer* בפברואר 1989 לציון 25 שנים לכתב העת. ההדגשה שלי.

⁷² שם, עמ' 82.

“For if Hashem would have forsaken us, this Churban could never had occurred. The Churban itself is evidence and testimony to the fact that “we have a father in heaven.”

⁷³ בכך שיטתו דומה לזו של הרב י"ד סולוביצ'יק במאמרו 'קול דודי דופק' (תשנ"ב), מתוך **איש האמונה** ירושלים. ראה במיוחד עמ' 68 ועמ' 72.

מהדרך המסורתית וטען שאיננו מסוגלים להבין את מניעיו של הא-ל בקשר לחטא ועונשו אך אפשר להשיב על השאלה "למה" בלי להזדקק לסוגיית החטא ועונשו. אם כן, הרב הוטנר הציע לא רק משמעות חלופית לשואה – מהו הלקח שאנחנו יכולים ללמוד מהשואה? – אלא גם פירוש חלופי לשואה – למה השואה התרחשה? – ותשובתו היא שהשואה היתה חלק מתהליך היסטורי דיאלקטי.

באחד ממכתבי התגובה הרבים למאמרו של רב הוטנר נשאלה שאלה המחדדת את הייחודיות בשיטתו: האם סביר לטעון שהא-ל יעניש את בניו מבלי שהם יוכלו לדעת במה חטאו ומה עליהם לתקן? "האם ירביץ האב לבנו ויאמר לו בו בזמן 'אל תשאל למה, שכן הדבר גדול ממך'?"⁷⁴ יש להניח שגם הרב הוטנר סבר שאב רחמן וצודק לא יתנהג באכזריות כזאת, והתשובה לשאלה זו מונחת במאמרו: החורבן אינו עונש בלבד, והוא יביא לתיקון שיתרחש ממילא (אכזבה מהגויים ומדרכיהם, ביטחון בא-ל בלבד), ומכאן שאין בו אכזריות:

שלב ה-teshuva יבוא כתוצאה ישירה של כל ה"רעות והצרות", אשר, כפי שפירשנו את הדברים על פי אונקלוס, באים עליהם בגלל האמון שהם נותנים בגויים. התוצאה של האסונות הגדולים של ימינו רחוקה מלהיות רק עונש על העוולות: היא תתקן את האמון שניתן בעבר שלא כראוי ותכין את הדרך לתשובה אמיתית.⁷⁵

ה-teshuva היא תיקון שיובייל לשינוי ביחס לגויים ולדרכיהם, והיא תבוא כתוצאה ישירה מהייסורים. ניכרת כאן השפעתו של הרב קוק על תורתו של הרב הוטנר. הרב קוק התבונן בהיסטוריה בצורה דיאלקטית, ומהתבוננות זו נבעה גישתו החיובית כלפי הציונות בכלל וגם כלפי הציונות החילונית (אם כי לא כמתן אישור לציונות החילונית).⁷⁶ הרב הוטנר לא קיבל את גישתו של הרב קוק לציונות, אך הוא כנראה אימץ את דרך ההסתכלות הדיאלקטית שלו על תהליכים היסטוריים והשתמש בה כדי לפענח את השואה. בדומה לו גם הרב צבי יהודה קוק, בנו של הראי"ה קוק, השתמש בתורתו הדיאלקטית של אביו כדי לפרש את השואה כ"ניתוח שמימי" המטהר את עם ישראל מטומאת הגלות.⁷⁷ אף שטומאה זו קשורה גם לתרבות הגויים,⁷⁸ היא קשורה בעיקר לאדמת נכר.

⁷⁴ התגובות למאמרו של הרב הוטנר הופיעו ב-*The Jewish Observer*, ינואר 1978, עמ' 9.

⁷⁵ Rabbi Yitzchok Hutner, *The Jewish Observer*, XII (8), 6.

⁷⁶ ראה רביצקי, א' (1997). *הקץ המגולה ומדינת היהודים*. תל אביב: עם עובד, עמ' 141-152.

⁷⁷ שם, עמ' 152, מתוך הרב שלמה אבינר (תש"ם), *שיחות הרב צבי יהודה*. מושב קשת. עמ' 11, וכן שם, עמ' 176.

⁷⁸ ראה: רוזן צבי, י' (תשס"ב). 'החולה המדומה - צידוק השואה במשנת הרב צבי יהודה קוק וחוגו'. *תרבות דמוקרטית*, 6, 172, הערה 14.

ראה גם: Achituv, Y. (2005). "Theology and the Holocaust". In S. Katz (ed.), *The Impact of the Holocaust on Jewish Theology*. New York, pp. 275-286.

בשונה מדבריו של הרב קוק האב, ההתייחסות של הרב הוטנר אינה לאדמת הגויים אלא לאמונה בגויים ובדרכיהם. התיקון יבוא לא מניתוק של עם ישראל מאדמתם של הגויים אלא מאכזבתו מאמונתו בהם. הן הרב הוטנר והן הרב צבי יהודה למדו מהרב קוק לקרוא את ההיסטוריה באופן דיאלקטי וטרמיניסטי לקראת גאולה, אך השואה מפורשת על פי אידיאולוגיות שונות: עבור הרב צבי יהודה הציוני, השואה חיזקה את הציונות, ועל פי הרב הוטנר החרדי, השואה חיזקה את ההיבדלות מהגויים.

שיטתו של הרב הוטנר ושל הרב צבי יהודה קוק נבדלות ביניהן גם בעניין הבא: לפי הרב צבי יהודה, השואה היתה מעין ניתוח המפריד את עם ישראל מהטומאה שבאדמת הגויים. אף שהניתוק הזה היה אכזרי, הרי שכמו כל ניתוח זהו מעשה חיובי, כמעשה תיקון.⁷⁹ ישי רוזן-צבי מפרש גישה זו של הרב צבי יהודה – השואה איננה זוועה מזעזעת, אלא מעשה ריפוי שיש לברך עליו למרות הצער הכרוך בו – כנגזרת מתפיסתו שלפיה עם ישראל מצוי בעיצומה של הגאולה.⁸⁰ כאשר הגאולה היא סיפור העל, כל מאורע חייב להתפרש לאורה – לחסד ולא לשבט.

בניגוד לפרשנות זאת, פרשנותו של הרב הוטנר מניחה את השואה ואת בגידת הגויים באמון שעם ישראל נתן בהם כמעשה של שבט ודין, כזוועה שלילית ולא כדבר מה שיש לברך עליו. גם כאן התפיסה דטרמיניסטית – התיקון יבוא בתגובה לייסורים בשלב הדיאלקטי הבא, אבל אין להגדיר את הייסורים עצמם כמעשה תיקון. הרב הוטנר דחה את הקביעה שזוהו זמן של תחילת הגאולה, ועל כן הוא לא פירש את החושך הנורא כאור חדר הניתוח.

נראה שגישה זו היא נקודת מפנה משמעותית מתורתו של הרב קוק, אביו של הרב צבי יהודה קוק ומורו של הרב הוטנר. לרב קוק היו תפיסות פנתיאיסטיות שהגיעו אליו בעיקר דרך חב"ד.⁸¹ השקפות פנתיאיסטיות מובילות בדרך כלל לשקט נפשי, לסבילות, כמו השתקנות של הקווייקרים.⁸² כאשר ההוויה מלאה באלוקות, אין דחף להסתכל מעבר להווה. אך לפי רביצקי, כשהפנתיאיסט, הרואה התגלות אלוהית בכל דבר, פונה להיסטוריה, הוא יראה את הא-ל גם בה ויתפוס את ההיסטוריה כהתגלות בזמן, קרי "גאולה". גם כשהמאורעות נראים קשים ביותר, הא-ל מופיע בהם, ועל כן הם לא יכולים

⁷⁹ ראה רביצקי, א' (1997). *הקץ המגולה ומדינת היהודים*. תל אביב: עם עובד. עמ' 176.

⁸⁰ שם, עמ' 182-183.

⁸¹ רביצקי, א' (1999). *חירות על הלוחות*. תל אביב: עם עובד. עמ' 107-110.

⁸² ראה: Baltzell, E. D. (1979). *Puritan Boston and Quaker Philadelphia*. Boston: Beacon Press. pp. 97-98.

להיות אלא מעשי תיקון אלוקי בדרך לגאולה. כך פירש הרב קוק את זוועות מלחמת העולם הראשונה⁸³ וכך פירש בנו, הרב צבי יהודה קוק, את השואה.⁸⁴

לדעתי, ראש הישיבה הליטאי הרב הוטנר שאב מאת הרב קוק את הדטרמיניזם ואת המבט הדיאלקטי, אך הוא הרבה פחות פנתיאיסטי בתפיסותיו, ובשואה הוא ראה רק הרס והרג, ולא גאולה. הוא האמין שהתיקון יבוא, אך רק כשלב שני התלוי בשינוי בתודעת עם ישראל, שינוי שלא יבוא מבחירה חופשית אלא כתוצאה מהזעזוע והאכזבה שהוא יספוג.

רוזן-צבי מבקר את גישתו של הרב צבי יהודה, שלפיה הזוועות שהתרחשו בשואה הן מעשים חיוביים בתהליך של גאולה. לדעתו, גישה זו אינה מתקבלת על הדעת. אמנם דברים אלה אינם תקפים להשקפתו של הרב הוטנר, אך בכיקורת אחרת של רוזן-צבי הוא טוען שהרב צבי יהודה ותלמידיו "התגברו" על הזעזוע של השואה רק על ידי דחיקה לשוליים של סבלם של הקורבנות הבודדים ממרכז תשומת הלב התיאולוגי. השחקן הראשי בתפיסתם ההיסטורית הוא האומה, ועל כן זעקתם של הבודדים נשמעת פחות בסיפור העל של ריפוי הקולקטיב. כמו כן, הרגש והמוסר והחשיבות בבחירתו החופשית של האדם בטוב או ברע נדחקים הצידה על ידי הבלטת התיאולוגיה הדטרמיניסטית.⁸⁵

נראה שגם שיטתו של הרב הוטנר אינה מצליחה להתעלות מעל הביקורת הזאת. מאמרו של הרב הוטנר על השואה משך תגובות חריפות ביותר בעיקר משום שהמגיבים ראו בדבריו שנכתבו בהמשך האשמה עקיפה, אם כי לא מכוונת, של הציונות בגרימת החורבן.⁸⁶ במאמר טען הרב הוטנר שבשואה התגלו שני מוטיבים חדשים בהתפתחות הגלות: המוטיב הראשון הוא התהליך הדיאלקטי שבו העם התאכזב מהגויים ומדרכיהם, והמוטיב השני הוא שיתוף הפעולה חסר התקדים בין בני ישמעאל (הערבים) לבין בני עשיו (המערב) ברדיפה וברציחה של היהודים. לפי הרב הוטנר, למופתי בירושלים לא היה עניין ביהודי אירופה והוא שמר על יחסים טובים עם יהודי היישוב הישן, אולם העלייה לארץ הקודש איימה על קהילתו והוא הפך להיות "התגשמותו של מלאך המוות" והשפיע על היטלר להשמיד את כל היהודים.⁸⁷ לדבריו, השפעתו של אל הוסייני על היטלר היתה מכרעת לגבי "הפתרון הסופי" וההחלטות בוועידת ואנזה.⁸⁸

מבקרו של הרב הוטנר טענו כי מהמוטיב השני עולה האשמה של הציונות שדחפה כביכול את המופתי האג' אמין אל הוסייני לידי אנטישמיות שטנית, קשירת קשר עם הנאצים ועידוד רצח העם. לכאורה עולה מדברי הרב הוטנר שלציונות יש אחריות כבדה

⁸³ ראה: הרב אברהם יצחק הכהן קוק (תש"ן). **אורות**. ירושלים, עמ' י"ג; וראה: רביצקי, א' (1997). **הקץ המגולה ומדינת היהודים**. תל אביב: עם עובד, עמ' 151-152.

⁸⁴ שם.

⁸⁵ ראה רוזן-צבי, י' (תשס"ב). 'החולה המדומה - צידוק השואה במשנת הרב צבי יהודה קוק וחוגו'. **תרבות דמוקרטית**, 6, 172, עמ' 168-171, 174, 178.

⁸⁶ ראה: Schwarzschild, "Isaac Hutner," p. 164 (no. 6).

⁸⁷ Rabbi Yitzchok Hutner, *The Jewish Observer*, XII (8), 8.

⁸⁸ שם, עמ' 7-8.

לשואה, אך הרב הוטנר עצמו⁸⁹ והרב יעקב פייטמן,⁹⁰ מליץ היושר של הרב הוטנר, הסתייגו מפרשנות זו והדגישו שאין להטיל את האשמה על היהודים, אלא יש להבחין בין סיבה ומסובב, מחד גיסא, לבין חטא ועונש, מאידך. הציונות היתה סיבה לשואה, אבל לא חטא שהביא את השואה כעונש. הרב הוטנר לא התייחס לקשר שבין המופתי לבין היטלר כתוצאה של חטא שביצעו היהודים, אלא כחלק מתהליך דיאלקטי הנגזר מראש שממנו היהודים מתאכזבים מהגויים ולמדים שאין להם על מי לסמוך אלא על הא-ל בלבד.

קפלן לא מקבל זאת. במאמר ביקורתי הוא ציטט אמירות של הרב הוטנר בדבר "shameful episode"⁹¹ שמהן עולה שהציונות אינה גורם נטול אשמה, אלא היא שהביאה את החורבן על היהודים. "What is Rabbi Hutner doing if not placing the blame on the Mufti's greatly exaggerated influence on the final solution on those who fought for the establishment of the State of Israel?"⁹² הוא תהה. אמירות אלה של הרב הוטנר אכן מעוררות תהיות, לא רק בגלל שקשה להגן על טענותיו בדבר הקשר שבין המופתי לבין היטלר באופן היסטורי, אלא מכיוון שלא ברור כיצד הן מתיישבות עם שיטתו הכוללת. הרב הוטנר בנה מערכת דיאלקטית שאינה תלויה בחטא ועונשו בכלל ובמידה כנגד מידה בפרט, ושהורידה מעל כתפו של עם ישראל את האחריות לחקור אחר עוונותיו. האם מי שמחזיק בגישה כזו יכול לסתור את עצמו ולהאשים את הציונות בצורה כה בוטה? האופן שבו הרב הוטנר מפרש את ההיסטוריה היה תלוי בהשקפת עולמו,⁹³ ולכן גם אם העובדות ההיסטוריות היו מצביעות על אשמה ברורה של הציונות ועל קשר שבין המופתי להיטלר, נדמה לי שהרב הוטנר עדיין לא היה

⁸⁹ שם, עמ' 9.

⁹⁰ Yaakov Feitman (1978). *The Jewish Observer*, XIII(1), 13

⁹¹ Lawrence Kaplan, (1980). "Rabbi Isaac Hutner's 'Daat Torah Perspective' on the Holocaust: A Critical Analysis," *Tradition*, 18 (3), 244

⁹² במאמר מאוחר יותר של קפלן, שבו הוא חוזר וחוקר את משנתו של הרב הוטנר על השואה, הוא מנתח את מאמרו בפחד יצחק על ראש השנה. נראה כי בממצאיו החדשים של קפלן ישנה ראייה חדשה של גישת הרב הוטנר שלפיה אין להטיל אשמה על גורם כלשהו בקרב היהודים. ראה: L. Kaplan, (2010). "A Righteous Judgment on a Righteous People: Rav Yitzhak Hutner's Implicit Theology of the Holocaust," *Hakirah*, 10, 101-116.

⁹³ ראה למשל בספרו של הרב יצחק הוטנר (תשמ"א). **פחד יצחק אגרות וכתבים**. ירושלים, עמ' קס"ג: "... שכל אלה שהם בני היכלא בגופי תורה, ותושבים קבועים באהלי התורה, הרי תורתם יוצרת בלבבם מין **תחושה** מיוחדת להבנת דברי ימיה של האומה. ואפילו בלי הזדקקות לפרטי הדיונים של מאורעות הזמנים, ומבלי הזדקקות לדיוקי העובדות שבשלשלת בתקופה..."

סוטה משיטתו הדטרמיניסטית ולא היה מטיל את האשמה על הציונות. על כן יש לשאול מדוע נוצר הרושם שהוא האשים יהודים על סמך טיעונים היסטוריים כה קלושים? הטענה העיקרית של הרב הוטנר בנוגע למופתי אינה קשורה לאשמתם של הציונים. הרב הוטנר התייחס להתערבותו של המופתי ביצירת "הפתרון הסופי" כדי להמחיש את התגלמותה של הנבואה המקראית כפי שהיא באה לידי ביטוי בבראשית פרק כ"ד פסוק ט'. על פי הנבואה, בשלב קריטי בתולדות ישראל, ישמעאל (הערבים) יחבור לעשיו (המערב) כדי להרוג את ישראל.⁹⁴ נבואה זאת משתלבת בהיסטוריוסופיה הדטרמיניסטית של הרב הוטנר, והתגשמותה היא בלתי נמנעת:

כיוון שמעשיהם של האבות הם סימן למה שיקרה מאוחר יותר לבנים, ולכל מעשה המצוין בחומש יש משמעות נצחית, נוכל ללמוד מהפיסקה הזאת ש**מן הנמנע** היה שכוחותיהם של עשו וישמעאל יתאחדו. עתה אנו חיים בתוך רגע המפנה הזה בהיסטוריה היהודית.⁹⁵

לפי הרב הוטנר, שיתוף הפעולה שבין בני ישמעאל לבין כוחות המערב נגזר מראש. אולם מדוע הוא הדגיש את חלקה של הציונות בשידוך השטני הזה? לעניות דעתי, הסטייה מההסבר הדטרמיניסטי של הרב הוטנר נועדה לצרכים פולמוסיים בלבד ולהגנה על כבודם של גדולי התורה. מנהיגים ציוניים יצאו נגד גדולי התורה בטענה שהם גרמו לאסון בכך שלא עודדו את העלייה לארץ. הרב הוטנר מתייחס לכך בהקדמה לקראת דבריו על המופתי. טענות אלה של יוצרי דעת הקהל בישראל הן מסולפות ובגדר כתם שיש להסירו, מכיוון שהאשמה זו מוטעית לא רק ברמה העובדתית אלא גם ברמה התיאולוגית, מכיוון שאין לנו (לשיטתו של הרב הוטנר) להטיל אשמה כלל. ביקורתו של הרב הוטנר כלפי הציונים הובאה רק כדי להמחיש את הפגם שבגישתם, המבוססת על היסטוריוגרפיה פוליטית וחברתית, בעוד שיש להתעלות להיסטוריוגרפיה מסוג אחר. מאחורי דבריו של הרב הוטנר עומדת הטענה שאילו חיפשנו את הסיבות החברתיות והפוליטיות לשואה במעשי היהודים, היה עלינו לבקר את העולים עצמם, ובעיקר את אלו שפעלו לקידום ההתיישבות היהודית בארץ ישראל, שאימה כל כך על הערבים בארץ באותה עת. "לשיטתכם", יאמר הרב הוטנר לציונים התוקפים, "שלפיה אתם מחפשים את הגורם האשם ומטילים את האחריות על גדולי התורה, אפשר באותה מידה להטיל את האשמה דווקא עליכם בכך שההתיישבות היהודית היתה גורם לחץ שהוביל את המופתי לחפש דרכים שימנעו את עלייתם של היהודים באמצעות חבירה להיטלר".

כך עולה גם מהבהרתו של הרב פייטמן, העולה בקנה אחד עם המערכת ההיסטוריוסופית-תיאולוגית של הרב הוטנר:

⁹⁴ ראה הגר"א **לספרא דצניעותא** פרק ד'. וספר **אפיקי ים** למסכת ב"ב, דף ע"ג, עמ' ע'.
⁹⁵ Rabbi Yitzchok Hutner, *The Jewish Observer*, XII (8), 8. (הדגשה שלי).

מובן מאליו שיש כאן יחס סיבתי – אבל לא יחס של חטא ועונשו... אם נבקש לשאול למה לפתע אנו טרודים כל כך בהבנת הסיבות לקטסטרופה הזאת שאירעה לאחרונה בהיסטוריה היהודית, בו בזמן שאת קודמותיה (לדוגמה, פרעות ת"ח ות"ט [1648] של חמלנצקי), אין אנו מציעים פשר סיבתי, התשובה פשוטה: הדיון של ראש הישיבה לא היה בשום אופן תרגיל בחיפוש אחר מישור **להטיל** עליו את האשמה, אלא נועד **להסיר** אותה ממי שמגיע להם יותר כבוד.⁹⁶

מכאן שעל אף דבריו הנוקבים של הרב הוטנר, הוא לא ביקש להאשים את הציונים אלא לבטל את שיטתם. נדמה לי שנקודה זו נדחקה לשוליים על ידי קפלן, אולי בגלל הסגנון הפרובוקטיבי של הרב הוטנר והטיעונים שהוא הסתמך עליהם. לסיכום, קיים קשר רעיוני בין שני המוטיבים שהרב הוטנר תיאר – המהלך הדיאלקטי שבו עם ישראל יתאכזב מהגויים, ושיתוף הפעולה האנטישמי בין המערב לבין בני ישמעאל. בשניהם ההיסטוריה מתפתחת בצורה דטרמיניסטית, והלקח בשניהם הוא שאין לסמוך על הגויים. בזמני רדיפה היהודים הצליחו תמיד למצוא אלטרנטיבות בארצות ששימשו עבורן חוף מבטחים, אולם בשואה הם לא הצליחו לעשות זאת בשל הקשר שבין עשיו וישמעאל. אם אין לסמוך על הגויים, המסקנה המתבקשת היא שעל עם ישראל לסמוך רק על אלוקי ישראל ועל נביאיו וחכמיו. הציונות הציעה שאם אין לסמוך על הגויים - עלינו לסמוך רק על עצמנו, אולם לפי הרב הוטנר מסקנה כזאת עלולה להוסיף חוליה מיותרת ואולי אף טראגית לשרשרת ההיסטוריה הדיאלקטית, ועל כן היא מסוכנת ויש לדחותה.

ג. רישומי שיטת הרב הוטנר על ההגות החרדית

אביעזר רביצקי הצביע על דבקותם של ראשי הישיבות הליטאיות בתורתם של הרב וסרמן והחפץ חיים, שלפיה כל סטייה מתורה וממצוות גורמת לאסון כפי שקרה עם החילונים בשואה. לדבריו, עולם הישיבות הוא כה שמרני עד שלא היה בכוחה של השואה כדי לשנות השקפת עולם זו, למרות הממדים חסרי התקדים שלה.⁹⁷ ואולם גישתו של ראש הישיבה הליטאי, הרב הוטנר, מנהיג בעל השפעה בעולם החרדי, מראה כי מתפתח שינוי בהשקפה המקובלת בעולם החרדי בעקבות השואה. השואה והבעיות התיאולוגיות העולות ממנה יצרו דרך חשיבה חדשה בשיח הליטאי שהוביל הרב הוטנר. במקום החיפוש אחר החטא על פי "מידה כנגד מידה", עלינו לחפש במאורעות טראגיים או שמחים מהי התכנית של הא-ל-ל בהכוננת ההיסטוריה הדטרמיניסטית והדיאלקטית. כראש ישיבה דגול אי אפשר

⁹⁶ Yaakov Feitman, *The Jewish Observer*, XIII (1), 13

⁹⁷ רביצקי, א' (1997). הקץ המגולה ומדינת היהודים. תל אביב: עם עובד, עמ' 243-244.

היה להתעלם מדרכו החדשה של הרב הוטנר. יתרה מכך, חידת השואה קוראת לפתרונות יצירתיים, ועל כן העולם החרדי קיבל את גישתו כדעה לגיטימית.⁹⁸ בדרכו הצנועה והשקטה הצליח הרב הוטנר, אדם בעל עולם עשיר ורקע מגוון, להחדיר לעולם השמרני הזה מרוחו ומדרכו החדשנית של רבו הרב קוק, ויש לזקוף לזכותו את התרומה לעיסוק הגובר בלימוד אגדה ומחשבה בשיבות.⁹⁹

תורת הרב הוטנר סתה מהדרך המקובלת בעולם הישיבות ובכך הוא חשף את עצמו לביקורת מבפנים. יש להניח שבאמירות החריפות שלו נגד הציונות והדגש שהושם על המושג "דעת תורה" – אותו מושג שעמד במרכז הכתיבה של הרב אלחנן וסרמן שייסד את ההשקפה הישיבתית¹⁰⁰ – הרב הוטנר התכוון (בין היתר) להוכיח את נאמנותו לעולם הישיבות, גם בזמן שהוא פותח פתח לכיווני חשיבה מחודשים ופילוסופיים יותר. על אף התרסותו נגד הציונות¹⁰¹ נראה כי גישה זו, המתעלה מעל האשמה של צד זה או אחר, יכולה למתן את ההתנגדות המסורתית של חרדים כלפי הציונות, התנגדות המבוססת על מה שנתפס כמרידה נגד הדת והאחריות לעונש המר שפקד את העם בעקבות מרידה זאת.¹⁰²

השתתפותו הגדלה של החוג החרדי בחיים הפוליטיים במדינת ישראל מצד אחד, בו בזמן שהתנגדותו העקרונית לציונות נותרה בעינה מצד אחר, יוצרת מתח פסיכולוגי וסוציולוגי שמבקש פתרון. סביר להניח שעם הזמן גישות חדשות ייפתחו שיגשרו על הסתירה לכאורה בין השקפות אנטי ציוניות מחד גיסא וחיים פוליטיים פוריים במדינת ישראל מאידך גיסא. אין ספק שקולו של הרב הוטנר יצר פתח להשתתפות הפוליטית ההולכת וגדלה של המחנה החרדי במדינת ישראל.

⁹⁸ ראה י' שוורץ וי' גולדשטיין (ללא תאריך). **השואה**. ירושלים, עמ' 103-104. וכן ראה מכתב ה"הסכמה" של הרב אהרן פלדמן, ראש ישיבת נר ישראל בבולטימור, מרילנד, וחבר מועצת גדולי התורה של אגודת ישראל בארצות הברית, בספרו של Joseph Elias, *Tragedy and Rebirth: Transmitting the History and Messages of Churban* (2012) New York. הרב פלדמן תומך בשיטה המסורתית, אך מכיר גם בלגיטימיות של גישות אחרות.

⁹⁹ ראה: Schwarzschild, "Isaac Hutner," p. 153, 163.

¹⁰⁰ ראה גם שביד א' (1994). **בין חורבן לישועה**, עמ' 18-22.

¹⁰¹ ביקורתו של הרב הוטנר כלפי הציונות היתה נוקבת - ראה גם שם, עמ' 161-163, אך אין ספק שהיא חריפה פחות מזאת של הרב אלחנן וסרמן לפני השואה ושל הרב שך אחרי השואה.

¹⁰² ייתכן שמאמרו של הרב הוטנר, שמקורו בהרצאה שנשא בקיץ 1976, אף תרם להצטרפותה של אגודת ישראל לקואליציה עם החילונים בקיץ 1977. במסגרת המהלך הפוליטי הזה, אחד הנושאים הנידונים היה בקשתה של אגודת ישראל להעביר את יום הזיכרון לשואה מחודש ניסן לחודש אב שבו אנו אבלים על חורבן הבית, וכפי שהציע הרב הוטנר במאמרו. ידיעה זו התפרסמה בעמ' 9, בצד מאמרו של הרב הוטנר: *The Jewish Observer*, XII (8), 9.